

İTİKÂDÎ MEZHEPLERDE İMAN-İSLAM İLİŞKİSİ

Hilmi KARAAĞAÇ*

Özet

İman-islam ilişkisi, itikadi mezheplerin ihtilaf ettiği konulardan birisidir. İman ve islam kavramlarının eş ya da farklı anlamlı kullanımlarını Kur'an ve hadislerde görmek mümkündür. Bu farklı kullanım iman ve İslam'ın özdeşliği ve farklılığı şeklinde iki farklı görüşe kaynaklık etmiştir. Bu çalışmada iman ve islam kavramlarının özdeşliği ve farklılığını savunanların dayanakları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İman, İslam, Mezhep, Tasdik, Amel.

RELATION BETWEEN FAİTH AND ISLAM IN CREED-BASED SECTS

Abstract

The relationship between faith and Islam is one of the most controversial issues in terms of sects. It is possible to see the uses of the concepts of faith and Islam with the same or different meanings in Qur'an and hadiths. This uses have led to two opposite views regarding the faith and Islam. One of them stress the fact that both refer to the same thing. The other regards them as separate concepts. In this study, the justifications of these two approaches will be discussed.

Key Words: Faith, Islam, Sect, Attestation, Action.

Giriş

İlk dönemlerden itibaren iman kavramı ve bu kavram etrafında teşekkül eden meseleler, itikâdî mezhepler arasında tartışılan konuların başında gelmektedir. Genel anlamda bu meseleler iman, marifet, ikrar ve amel kavramları, imanın artma ve eksilmesi, imanda istisna, mukallidin imanı ve büyük günah işleyeninin durumu etrafında yoğunlaşmaktadır.

Bu dönemde ele alınan diğer bir konu da, iman ve islam kavramları, bu kavramların ihtiva ettiği anlamlar ve birbirlerini kapsayıp-kapsamadığı meselesidir. Özellikle Medine döneminde ve müteakip dönemlerde İslam toplumlarının güçlenerek zenginleşmesi, topluluklar hâlinde insanların İslam'ı kabul etmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu kabul, bazen tam anlamıyla yeni ilahi dine teslimiyet şeklinde olduğu gibi; bazen de ölüm korkusu ve emniyette olma gibi gerekçelerle şeklî bir teslimiyet biçiminde olmuştur. Söz konusu farklı kabullerin isimlendirilmesi anlamında kullanılan iman/islam veya

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (e-posta: hkaraagac@gumushane.edu.tr)

mümin/Müslüman kavramları, sebab-i nuzûl¹ ya da sebab-i vurûd'a² bağlı olarak farklı içeriklerde kullanılmışlardır. Muhtelif ayet ve hadislerde mezkur kavramlar, aynı anlamı ifade eden eş anlamlı kelimeler olarak³ kullanılmakla beraber farklı anlamlar için de kullanılmıştır.⁴ Bu durum, itikâdî mezheplerin konu hakkındaki görüşlerinde farklı yaklaşımların ortaya çıkmasını doğurmuştur. Zamanla bu yaklaşımlar ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Özellikle hadisler, farklı görüşlere delil olabilecek nitelikte sayısız rivayeti içerisinde barındırdığından her grup kendi görüşü doğrultusundaki rivayetleri ön plana çıkarmıştır. Hatta aynı hadisin farklı rivayetleri, hem iman ve islamın özdeşliği hem de farklılığı için delil olarak kullanılmıştır. Cibril hadisi⁵ bu tür hadislerle güzel bir örnektir.

Bu çalışmanın amacı, iman ve islam kavramları etrafında yürütülen tartışmaları bir bütünlük içerisinde tespit ederek değerlendirmektir. İtikâdî mezheplerin konuya ilişkin görüşleri incelendiğinde, katî bir sınıflandırma yapmak mümkün olmamakla birlikte iman ve islam kavramlarının farklı olduğunu savunanlar ile özdeş olduğunu savunanlar olmak üzere iki farklı yaklaşım sergilendiği göze çarpmaktadır. Eş'arîler ve Selefîye'nin çoğunluğu, iman ve islam kavramlarının birbirinden farklı olduğunu savunurken, Mutezile, Mürcie, Mâturîdiye ve bazı Selefîler ise mezkûr kavramların aynı anlamı ifade eden farklı ıstılah olduğu düşüncesine sahiptirler. İman ve islam'ın birbirinden farklı muhtevaya sahip kavramlar olduğunu düşünenlerin kendi aralarında ihtilaf ettiği diğer bir konu ise bu iki kavramın birbiriyle ilişkisi ve hangisinin daha kapsamlı olduğu hususudur.

İman ve islam kelimeleri, lügat yönünden birbirinden farklı anlamlar taşırlar. İman; inanmak, güvenmek ve kalben tasdik etmek anlamına gelirken⁶ islam; tam teslimiyet, kabul ve rıza manalarını taşır.⁷ Sözkonusu bu kavramların sahip oldukları literal anlamlarda mezhepler arasında ihtilaf bulunmaz. İman ve islam kavramlarının aynı müsemma ve manaya işaret eden tek bir isim olduğunu

¹ Sebeb-i Nüzul: Nüzul ortamında meydana gelen bir hâdis veya Hz. Peygambere yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla ayetin, tazammun etmek, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hadiseye denir. Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul'ün Rolü*, İstanbul, 1994, s. 68.

² Sebeb-i vurûd: Resulullah'ın herhangi bir sözü söylemesine veya bir işi yapmasına yol açan sebep, vesile ve durumlardır. Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 71.

³ Zâriyât 51/35-36; Yûnus 10/84; Âl-i İmrân 3/85,102; Hucurât 49/17.

⁴ Hucurât 49/14.

⁵ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih, Kitâbu'l- İman*, İstanbul 1992, c. 1, s. 18; Müslim, Müslim b. Haccâc, *Sahih, Kitâbu'l- İman*, İstanbul 1992, c. 1, s. 36,37; Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Sünen, Kitâbu'l- İman*, İstanbul 1992, c. 5, s. 6-7; Nesâ'i, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünen, Kitâbu'l- İman*, İstanbul 1992, c. 8, s. 97-103; İbn Mende, Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya, *Kitabu'l-İman*, thk.: Ali b. Muhammed Nâsır el-Fâkihi, Beyrut 1987, c. 1, s. 118, 312.

⁶ İbn Manzûr, Cemaleddin Ebu'l-Fazl el-İfrîkî, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, 1997, c. 1, s. 223-225; Cürçani, Ali b. Muhammed eş-Şerif, *Kitabu't-Ta'rifât*, Beyrut 1985, s. 41, Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sihah, Tâcu'l-Lugat ve Sihahü'l-Arabiyye*, thk.: Ahmed Abdulgaffar Attar, Beyrut 1956, c. 5, s. 2071.

⁷ İbn Manzûr, *age*, c. 6, s. 345; Cürçani, *age*, s. 23.

savunanlar dahi bu konuda hemfikirdirler. İhtilaf noktası ise bu kavramlarla ifade edilen mananın aynı olup-olmadığı hususudur.

1- İman-İslam Kavramlarının Özdeşliği

İman ve islam kavramlarının aynı anlama geldiğini iddia eden Mutezile, Mürcie ve Matürîdîlere göre inanılması gerekenlerle islam esaslarının aynı şeyler olması bu iki kavramın özdeşliği anlamına gelmektedir. Kur'an'da iman ile islam terimleri birlikte bir bütünlük oluşturur mahiyette kullanılmıştır. Çünkü Allah'ın kanununa teslimiyetin imansız var olması mümkün değildir. İman ve islam kavramlarının özdeşliğini kabul edenlere göre "Havariler: Biz Allah (yolun)un yardımcısıyız, Allah'a inandık (âmennâ), şahid ol, biz teslim olanlarız (muslimûn), dediler."⁸ "Musa dedi ki: 'Ey kavmim, eğer Allah'a inandıysanız, gerçekten Müslüman insanlar iseniz O'na dayanın.'⁹ "Onlar, ayetlerimize inanmış ve Müslüman olmuş idiler."¹⁰ gibi ayetler iman-islam eşitliğini ve ayrılmazlığını ifade eder.

Mutezile'ye göre mümin ile müslim aynı manayı ifade eder. Mümin, tazim ve övgüye layık olan kişilere şeriatın verdiği isimdir. Müslim de aynı anlama gelmektedir.¹¹ Kur'an'da bu kavramların farklı anlamlarda kullanılmasını Mutezile, mecazi bir kullanım olarak kabul eder. Kadı Abdülcabbar'a göre "Bedeviler, 'İman ettik.' dediler. De ki: Siz iman etmediniz, fakat İslam olduk deyin. İman sizin kalplerinize henüz girmedi."¹² ayetinde iman ile islamın farklı anlamlarda kullanılması Kur'an'ın sıkça başvurduğu mecazi bir kullanımdır.¹³

Ebu Hanife'ye göre iman, tasdik, marifet, yakîn, ikrar ve islam, birbirinden farklı kavramlar olmalarına rağmen hepsi iman manasına gelmektedir. Hepsi de Allah'ın rab olduğunun ikrarı, tasdiki, kesin inancı ve kesin bilgisidir. Bütün bunlar, farklı lafızlar olmalarına rağmen anlamları birdir. Mesela; bir kişiye seslenirken "Ey insan!", "Ey adam!" veya "Ey filanca kimse!" diye hitap edildiğinde hitap eden kimse farklı hitap lafızları kullanmakla beraber aynı manayı kast etmektedir.¹⁴ Bunun gibi mümin ve Müslüman isimleri aynı sıfatlara sahip kişilere kullanılabilecek eş anlamlı isimlerdir.

Kelime anlamlarından yola çıkıldığında iman, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik iken; islam, Allah'ın emirlerine teslim olmak ve O'na itaat etmek demektir. Bu açıdan bakıldığında iman ve islam arasında fark vardır. Zira tasdik özel bir mahalli vardır ve o da kalptir, ikrar ise bu tasdik dil ile ifadesinden ibarettir. Tam teslimiyet anlamındaki islam ise belli bir mahal ile sınırlı değildir. Kalp ve

⁸ Âl-i İmrân 3/52.

⁹ Yûnus 10/52; bak. Âl-i İmrân 3/84.

¹⁰ Zuhuruf 43/69.

¹¹ Kadı Abdülcabbar, Abdullah b. Ahmed Ebu'l-Huseyn, *Şerhu Usulu'l-Hamse*, thk.: Abdulkerim Osman, Kahire 1996, s. 705.

¹² Hucurât 49/14.

¹³ Kadı Abdülcabbar, *Şerh*, s. 707.

¹⁴ Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *el-Alim ve'l-Müteallim*, s. 18-19; Mâturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitabu't-Tevhid*, Beyrut 2010, s. 494.

dil ile birlikte bütün uzuvları içine almaktadır. İman ve islam arasındaki fark ise sadece sözlük anlamlarında mevcuttur ve islam, lisanen imandan daha geniş anlama sahiptir. Çünkü münafıklar, Müslüman sınıfından kabul edilmekle birlikte Allah katında mümin değildirler.

İman ile islam arasındaki ilişki bir şeyin içi ve dışı arasındaki ilişki gibi olup ayrılmaları imkansızdır. İslamsız iman olamayacağı gibi imansız da islam olamaz. Çünkü kişi imanla, Allah'ın bütün isim ve vasıflarını kalben tasdik edip diliyle de ikrar etmiştir. Bu tasdik, iman sahibinin kendisini tam anlamıyla Allah'a ve O'nun emir ve hükümlerine teslim ettiği anlamına gelir ki, bu da islam'dan başka bir şey değildir. O halde imanı olmayanın islamı da olmaz. Bunlar sırt ve göbek gibi birbirinden ayrılamazlar.¹⁵

İslam ve imanı aynı anlama gelen iki farklı lafız olarak kabul eden Mürcie, bu görüşünü, Cibril hadisinin farklı rivayetleriyle destekler. Bu bağlamda her iki grubun farklı yorumlarla görüşüne delil olarak öne sürdüğü Cibril hadisi, önemli bir tartışma konusudur. Selefiye ve hadisçilerin kabul ettiği rivayetlerde soru "İslam nedir?" şeklinde ifade edilirken Mürcie'nin benimsediği rivayetlere göre ise soru, "İslam'ın şeâiri (alametleri) nedir?" şeklindedir.¹⁶ Rivayetteki bu değişiklikten yola çıkarak Mürcie, hem iman ve islam'ın aynı anlama gelen kavramlar olduğu, hem de amellerin imana dahil olmadığı düşüncesini savunmuştur. Ayrıca hadisin değişik ifadeleri içeren rivayetlerinin bulunması farklı yorumları ortaya çıkarmıştır.¹⁷

Ebu Hanife'nin itikâdî görüşlerini takip ederek, onları sistematik hale getiren İmam Maturîdî'ye göre iman ve islam'ın aynı olup-olmadığı konusunda alimler iki farklı yaklaşım sergilemişlerdir. Bir grup, "islam'dan başka bir din arayan kimseden, bulacağı din kabul edilmeyecektir."¹⁸ mealindeki ayetle istidlâlde bulunarak iman ile islam'ın aynı manaya geldiğini ilke olarak benimsemişlerdir. Buna bağlı olarak kabul edilebilecek her şey islam, her iyilik iman, her makbul olan şey iyilik ve her iyilik makbul addedilmiştir. Bu durumda iman ile islam aynı şey olmaktadır. Diğer bir grup ise Kur'an'ın bu iki kavram arasında ayırım gözetmesinden dolayı iman ile islam'ın birbirinden farklı olduğu görüşünü savunmuşlardır. "Bedeviler, 'İman ettik.' dediler. De ki: Siz iman etmediniz, fakat İslam olduk' deyin. İman sizin kalplerinize henüz girmedir."¹⁹ ayeti, bedevilerin iman sahibi oldukları iddiasında bulunmalarına izin vermezken, teslim olduklarını haber vermelerine izin vermiştir. Aynı şekilde Cibril hadisinde Cebrail'in, "İman nedir?", "İslam nedir?" şeklindeki sorularına Hz. Peygamber farklı cevaplar vermiştir. Bu iki delilden yola çıkarak onlar, Kitap ve sünnette iman ile islam kavramlarının farklı anlamlarda kullanıldığını iddia etmişlerdir.²⁰

¹⁵ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 75; el-Mağnisavi, Ebu'l-Münteha Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Fıkhu'l-Ekber*, İstanbul 2007, s. 55.

¹⁶ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, s. 45; en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed *Tabsıratu'l-Edille fi Usûli'd-Din*, Ankara 2003, c. 2, s. 429-430.

¹⁷ Mâturidî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 495 en-Nesefî, *age*, c. 2, s. 430.

¹⁸ Âl-i İmrân 3/85.

¹⁹ Hucurât 49/14.

²⁰ Mâturidî, *age.*, s. 491.

Konuya ilişkin bu farklı yaklaşımlardan yola çıkarak Mâturîdî, iman ve islam'a lügat açısından bakıldığında aralarında ayırım yapmayı gerekli görürken, muhteva açısından bakıldığında ise aynı muhtevaya sahip oldukları sonucunu elde etmektedir. Bu durumda ayırım yapılması gereken husus, bunların kavram olarak farklı şeyler olduğu iken; özdeş olarak kabul edilmelerinin temeli ise pratikte delalet ettikleri muhteva²¹ ve kendileriyle hedeflenen amaca dayanmaktadır.

Mâturîdî'ye göre kendileriyle hedeflenen amaç açısından iman ve islam kavramları birdir. Ancak dil açısından kastedilen mana noktasında farklılık arz etmektedirler. İslam bir dinin adı olarak kullanıldığı halde, iman için böyle bir kullanım söz konusu değildir. Kendilerinden hedeflenen amaç açısından ele alındığında ise imandan kastedilen; kişinin Allah'ın birliğini, yaratma ve yarattıklarına hükmetme gücünün O'na ait olduğunu ve bu konuda eşi ve benzeri olmadığını tasdik etmesidir. İslam'dan kastedilen ise kişinin her şeyini tam bir kulluk tevazusuyla Allah'a teslim etmesi ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamasıdır. Sonuç olarak her ikisi de kendilerinden kastedilen nihai mana açısından bir noktada birleşmektedirler.²² Bu nokta teslimiyettir. Çünkü teslimiyetin olabilmesi için öncelikle Allah'ın varlığı ve birliği ile O'nun emir ve yasaklarının tasdik edilmesi gerekir ki bu da imandır. Bu durumda iman ve islam, kavram olarak farklı olsa da birbirlerinden bağımsız olarak var olamazlar. Bir kişiye "Müminidir ama Müslüman değildir." veya "Müslümandır ama mümin değildir." demek şer'an doğru değildir. "İman ve islam birdir." cümlesinden anlaşılması gereken budur.²³

Meseleye mümin ve Müslümanın sahip olması gereken sıfatlar bağlamında yaklaşan Mâturîdî'ye göre imanın bütün şartlarını yerine getiren kişi Müslüman iken, islam'ın bütün şartlarını yerine getiren kişi de mümindir. Mümin ve Müslüman olmanın gerektirdiği şartların aynı olması ya da aynı şartlara haiz olanlara hem mümin hem de Müslüman sıfatının verilmesi, iman ve islam kavramlarının mahiyet açısından aynı anlama geldiğini göstermektedir.²⁴ Mâturîdîler her mümini amelsiz de olsa Müslüman olarak gördüklerinden iman ve İslam kavramlarının mahiyetleri bakımından özdeşliğini savunmak durumunda kalmışlardır. Onlara göre mümin ve Müslüman vasıflarının bir kişide tahakkuk etmesi; amele değil, imana taalluk eden bir meseledir.

Sonuç itibarıyla, her ne kadar kullanılan kelime zaman zaman farklılık arz etse de nihai hedefte iman ile islam aynı mana ve müsemmalar için kullanılan özdeş isimler olup birisinin bulunmasıyla diğeri de mevcut olur. Yani her Müslüman, mümin ve her mümin Müslümandır. Zira İslam mezheplerince kişiyi İslam'dan çıkaran davranışlarla imandan çıkaran davranışlar aynı olduğu gibi ahirette mümin ve Müslümana vaadedilen nimetler ve mekân da aynıdır. Ayrıca dünya ve ahiret planında tüm mükellefler, mümin ve kâfir şeklinde tasnif

²¹ Izutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, çev.: Selahattin Ayaz, İstanbul 2005, s. 84

²² Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 492-493; *Te'vilat*, c. 2, s. 269-270; c. 7 s. 97, 105; c. 14, s. 78.

²³ Taftazani, Mesud b. Ömer b. Abdullah, *Şerhi Akaidi Neseî*, Kahire 1988, s. 83.

²⁴ Mâturîdî, *age*, s. 494.

edildiğinden Müslüman için farklı bir sınıflandırma yapılmamıştır.²⁵ Tüm bu gerekçeler iman ve islam'ın mahiyet açısından aynı olduğunu göstermektedir.

Maturidî, Hucurât 49/14'te iman ve islam kavramlarının farklı anlamlarda kullanılmasını, umumi lafız kullanılmakla birlikte ayetteki kalplerine iman girmemiş bir grup bedevinin kastedildiği hususi bir kullanım olarak kabul eder. Çünkü ayette muhatap, gerçek anlamda iman etmemekle birlikte, öldürülme korkusu ya da ganimet elde etme arzusuyla zâhiren İslam'ı kabul ederek müminlere katılan bir grup bedavidir. Mezkûr ayeti, bütün bedevileri kapsayacak şekilde tefsir etmek mümkün değildir. Bu özel kullanımdan yola çıkarak iman ve islam kavramlarının farklı kavramlar olduklarını iddia etmek imkansızdır.²⁶

Kendine has semantik yöntemi takip eden İbn Hazm, iman ve islam kavramlarının Arapçadaki anlamı ile Allah'ın Kur'an'da bu kavramlarla kastettiği anlamın birbirinden farklı olduğunu öne sürmektedir. Onun semantik yöntemine göre bazı kavramlar vahiyle, önceki anlamlarından farklı anlamlar kazanmıştır. Arapçada iman, tasdik iken, vahiyle birlikte iman; tüm itaat fiilleri ve itaatsizlikten kaçış eylemleri için kullanılmıştır. Aynı şekilde teberru, yani sorumluluktan kurtulmak ve onu başkalarına devretmek anlamında olan islam sözcüğü, vahiyle birlikte bütün itaat fiilleri için kullanılan bir isim olmuştur. Vahiyle kavuştukları bu yeni muhteva göz önüne alınarak; Allah'a, Resulüne ve vahiyle bildirilen ilahi emir ve yasaklara tabi olan kimseler hem mümin hem de Müslüman ismine layık olmaktadır. Bu anlamda iman ve islam, aynı içeriğe sahip özdeş kavramlardır. Ancak kazandığı bu yeni içerikle birlikte bu kavramlar bazı ayet ve hadislerde sahip oldukları ilk anlamlarda da kullanılmışlardır. Mesela islam kavramı Hucurât 49/14'te istîlam, yani bir kişinin kendini İslam dinine, ölüm korkusu gibi gerekçelerle, kalben inanmaksızın teslim etmesi demektir. Bu içerik kullanıldığında iman ve islam birbirinden farklı anlamları muhtevidir.²⁷ Kelimelerin literal anlamları ile ayet ve hadislerdeki anlamları arasındaki içerik farkını İbn Hazm, vahiye öncesi ve sonrası kullanımdaki anlam farkıyla açıklamıştır. Ancak ayet ve hadislerde iman ve islamın her iki anlamda da kullanılması bu ayırımın çok tutarlı olmadığını göstermektedir. Ayrıca İbn Hazm ve Mâtürîdî aynı anlam konusunda birleşmekle birlikte anlamın içeriği konusunda ayrıldıkları görülmektedir. Birisi iman ve islamın tanımına amelleri dahil ederken diğeri etmemektedir. Bu da konunun esas itibarıyla iman-amel ilişkisi ile iç içe olduğunu göstermektedir.

İman hususunda eser vermiş bazı Selefilere de ısrarlı bir şekilde iman ve islam kavramlarının özdeşliğini savunmuşlardır. Buhârî (ö.256/870)'ye göre islam'ın din adı olması anlamının yanında bir de öldürülme korkusu gibi nedenlerle teslim olma anlamı vardır. Bedevilere, kalplerine iman girmediği gerekçesiyle iman yerine islam olduklarını söylemelerinin tavsiye edilmesine ilişkin ayet ve Hz. Peygamber'in ganimetten mümin bir topluluğa pay dağıtırken

²⁵ Mâtürîdî, *age*, s. 496; en-Nesefî, *Tabşiratu'l-Edille*, c. 2, s. 426-427.

²⁶ Mâtürîdî, *et-Te'vilat*, c. 14, s. 78.

²⁷ İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Beyrut ty, c. 3, s. 270; Izutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 87-88.

bir kişiyi Müslüman olduğu gerekçesiyle ganimetten mahrum bırakmasını Buhârî, gerçek anlamda islam olarak yorumlamamakta, aksine bunları öldürülme korkusuyla veya başka bir nedenle “teslim olma” olarak değerlendirmektedir.²⁸ Hakiki anlamı dikkate alındığında Buhârî’ye göre iman ile islam kavramları aynı mahiyete sahiptirler. Buna bağlı olarak o, amelleri imana dahil etmekte ve selamlaşma, yemek yedirme ve zekât gibi taat fiillerini islam’dan kabul etmektedir.²⁹

Kitabu’l-İman adlı eserinde ‘İman ve İslam’ın Bir Anlama Gelen İsimler Olduğuna Dair Kitap’tan Deliller’ başlıklı bir bölüm açan İbn Mende (ö.395/1004)’ye göre iman ve islam, aynı anlamda kullanılan iki kavramdır. Zira Kur’an’da islam övüldüğü gibi iman da övülmektedir. Allah’ın kullarını çağırdığı ve onlara farz kıldığı iman, Allah’ın onlar için din olarak seçtiği İslam’ın kendisidir. Müslüman olan hidayete erdiği gibi mümin olan da hidayete ermiştir. Ona göre mümin veya Müslüman isminden herhangi birine hak kazananın, iman ettiği taat fiillerini işlediği sürece zorunlu olarak diğerine de hak kazanması, iman ve islam kavramlarının aynılığını göstermektedir.³⁰

Halîmî’ye göre ise her ne kadar mahiyetleri farklı olsa da iman ve islam kavramları, son ilahi dinin ismi olarak aynı şeyi ifade etmektedir. Zira “Hayır, Rabb’in hakkı için onlar aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da senin verdiği hükme -içlerinde bir burukluk duymadan- tam anlamıyla teslim olmadıkça inanmış olmazlar.”³¹ ayeti, Hz. Peygamberin emrine teslim olunmadıkça imanın sahih olmayacağı vurgulamaktadır. Allah’ın Resulüne teslim olmak ve ona itaat etmek, Allah’a teslim olmak ve itaat etmektir. İslam’ın hakiki anlamı teslim, imanın hakiki anlamı ise tasdiktir. Ancak teslim ile tasdik arasında zorunlu bir ilişki bulunmaktadır. Gerçek anlamları farklı olsa da aralarındaki zorunlu ilişki nedeniyle bu farklılık her iki kavramın tek bir dinin farklı isimleri olmasına mani değildir.³²

İman, Allah’ın varlığı ve birliğini tasdik olarak kabul edildiğinde bu tasdik, itaatları ifa etme gibi bir sonucu zorunlu kılar. Çünkü Halîmî’ye göre ameller imana dahildir. Bu durumda itaat fiilleri anlamına gelen islam ile iman aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak iman, gizli fiillere; islam ise dışa akseden fiillere isim olarak kullanılmıştır. Yani iman, bîtin; islam ise zahirdir. Zahir’in sıhhati bîtinde olan ile, bîtindekinin sıhhati ise zahirdeki ile temin edilebilir. İç dışsız, dış içsiz olamayacağı için iman ile islam birbirinden farklı şeyler olmakla birlikte aralarında ayrılmaz bir bağ bulunmaktadır.³³

²⁸ Buhârî, *İman*, c. 1, s. 12.

²⁹ Buhârî, *İman*, c. 1, s. 9, 12, 16; Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*, Ankara 2002, s. 136.

³⁰ İbn Mende, *Kitabu’l-İman*, c. 1, s. 321-323; Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, s. 138-139.

³¹ Nisâ 4/65.

³² Halîmî, Huseyn b. Hasen, *Kitabu’l-Minhâc fî Şuabi’l-İman*, thk.: Halîmî Muhammed Fûde, Beyrut 1979, c. 1, s. 42-43.

³³ el-Halîmî, *Minhâc*, c. 1, s. 44.

Halîmî, ayetlerdeki kullanımından yola çıkarak iman; *îmân bi'llah*³⁴ ve *îmân li'llah*³⁵ şeklinde ikiye ayırır. Ona göre tanımak ve bilmek anlamına gelen *îmân bi'llah*, gerçekliğin ve varlığın tasdikini anlatırken; kabullenmek ve benimsemek anlamında kullanılan *îmân li'llah* ise ispat edilen varlığa boyun bükmeyi ve O'nun emirleri doğrultusunda hareket etmeyi ifade etmektedir³⁶. Birincisi, insanı küfürden kurtaran sırf tasdik yani iman iken ikincisi, bu tasdiğe bağlı fiiller, yani islam'dır. O, tasdik, ikrar ve fiili imanın ayrılmaz üç boyutu olarak kompoze eder. Ona göre imanın başlangıcı konumundaki kalbin tasdiki, bir imandır. Kalbin tasdiki, iman olarak kabul edildiğinde bu tasdikin dille ifadesi olan ikrar da imandır. Tasdik ve ikrar iman olunca bunların uygulaması olan taat fiilleri de zorunlu olarak iman olur.³⁷ Çünkü Halîmî'ye göre kalpte olanın fiillere yansımaması mümkün değildir. Sonuç olarak itikat, ikrar ve taatin her birisi imandır ve aynı zamanda da islam'dır.

Halîmî, iman ve islam kavramlarının hem sözlük olarak hem de terim olarak farklı muhtevalara sahip olduğunu kabul etmekle birlikte aralarındaki zorunlu ilişki nedeniyle aynı olduklarını iddia etmektedir. Onun görüşleri incelendiğinde iman ve islamı, bir bütünün iç içe geçmiş parçaları olarak değerlendirdiği görülmektedir.

İman ve islamın aynı müsemma ve manayı içeren ortak isimler olduğu konusunda Mürcie, Ebu Hanife ve Maturîdilerle paralel düşünceye sahip olan ve eserlerinde imanla ilgili konulara özel bir önem atfeden ya da bu konuya ilişkin müstakil eserler yazan Buhârî, İbni Mende ve Halîmî gibi seleflerin bu kavramlara yükledikleri içerik diğerlerinden farklıdır. Birinci gruptakiler amelleri hem imanın hem de islamın dışında tutarken, selefler amellerin hem imana hem de islama dahil olduğunu kabul etmektedirler.

Kur'an'da iman ve islam terimlerinin muhtevasının ayetlerin Mekkî ya da Medenî oluşuna bağlı olarak farklılık arzettiğini ifade eden Fazlur Rahman, Mekkî ayetlerde iman ve islamın aynı manaya sahip özdeş kelimeler olduğunu iddia eder. Mekkî ayetlerde islam; Allah'ın kanununa teslim olma³⁸, Allah'ın nuru³⁹ ve Allah'ın rehberliği⁴⁰ ile özdeşleştirilerek imanla aynı muhtevada kullanılmıştır. Medenî ayetlerde ise islam, imanı kapsamakla birlikte ek olarak Hz. Muhammed ve ümmetinin dininin ismi olarak kullanılmıştır.⁴¹ Genel anlamda iman ve islam terimleri Kur'an'da, Allah'ın kanununu kabul etme ve ona teslim olma anlamında bir bütünlük oluşturacak mahiyettedir.⁴² Zira gerçek anlamda bir teslimiyetin olduğu yerde bu teslimiyetin kalbî yönünü oluşturan imanın varlığı da

³⁴ Bakara 2/3, 4, 285; Nisâ 4/136; Tevbe 9/61; Hadîd 57/7.

³⁵ Tevbe 9/94; Yusuf 12/17; Müminün 23/47; Şuarâ 26/111; Ankebût 29/26.

³⁶ el-Halîmî, *el-Minhâc*, c. 1, s. 20-23.

³⁷ el-Halîmî, *age*, c. 1, s. 115.

³⁸ Âl-i İmrân 3/52 ve 84; Yûnus 10/52.

³⁹ Zümer 39/22.

⁴⁰ En'âm 6/125.

⁴¹ Âl-i İmrân 3/19 ve 85; Mâide 5/3.

⁴² Fazlur Rahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı-Makaleler -I*, çev.: Adil Çiftçi, Ankara 1997, s. 5-7.

zorunludur. İnsanın sahip olması gereken iç-dış bütünlüğü dikkate alındığında bu zorunluluk daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır.

İman ve islam kavramlarının ayet ve hadislerde farklı anlamlarda kullanılması doğrudan risalet döneminde Müslümanların sosyo-politik durumları ile alakalıdır. Müslümanların güçsüz olduğu Mekke döneminde iman ve islam, yeni dine tam bir teslimiyeti ifade etmekte iken Müslümanların daha güçlü olduğu Medine döneminde ise tam teslimiyetle birlikte farklı gerekçelerle yeni dine boyun eğmeyi de kapsamaktadır. Bu istisnâi durumla birlikte kalbî tasdik ile bu tasdik sonuçları olan taat fiilleri arasında sebep-sonuç ilişkisine dayalı bir birliktelik ve bütünlük bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere iman ve islam kavramlarının özdeşliğini savunanların bu özdeşlikten kasdettikleri, söz konusu kavramların lugavî anlamlarından ziyade kendileriyle hedeflenen gayenin örtüşmesidir. Çünkü sözcük olarak Arapça'da iman ve islam farklı anlamlara sahiptirler. Gayenin aynılığına rağmen bu kavramlar arasındaki ilişkide tam anlamıyla bir eşanlamlılık da söz konusu değildir. Aralarındaki ilişki, birisinin varlığının diğersinin varlığını zorunlu kılması türünden bir ilişkidir. Bu ilişkiyi açıklamak için kullanılan 'ikisinin bir şeyin içi ve dışı olması' ya da 'ayrılmaları mümkün olmayan sırt ve göbek gibi olmaları' şeklindeki örnekler, farklılıkla birlikte zorunlu birlikteliği açıklar mahiyettedir. Aynı şekilde amelleri imana dahil ederek itaat fiillerini imanın bir cüzü olarak kabul eden Buhârî, İbn Mende ve Halîmî gibi seleflerin iman ile islamı özdeş kabul ederken, bu özdeşlikten kasdettikleri; tasdik ve teslimin, iç ve dış (bâtın ve zahir)'in zorunlu birlikteliğidir.

2- İman-İslam Kavramlarının Farklılığı

İman ve islam sözcüklerinin hem kelime anlamı olarak farklılık arzetmesi hem de birçok ayet ve hadislerde birbirinden farklı anlamlarda kullanılması, düşünce sisteminde vahye öncelik veren itikadi mezhepleri bu kavramların özdeş olmadığı fikrine yöneltmiştir. Özellikle Hucurât 49/14'te kalplerine henüz iman girmediği gerekçesiyle iman iddiaları reddedilen bedevilere teslim olduklarını ifade etmelerinin önerilmesi ve hadislerde iman ve islamın esasları olarak farklı ilkelerin beyan edilmesi bu fikri desteklemiştir.

İman ve islam kavramlarının farklılığını savunanların söz konusu kavramların kendi aralarındaki ilişkinin mahiyetini imanın tanımında amele yer verip-vermemeleri belirlemektedir. Ameli imanın bir cüzü olarak kabul edenler önceliği imana vererek imanı, amel; islam'ı ise kalbî tasdikle beraber yapılan ikrar olarak tanımlarlar.⁴³ "İslam zahirde, iman ise kalptedir."⁴⁴ rivayeti bu tanıma doğrular mahiyettedir. Bu tanıma bağlı olarak imanda istisna ve artma/eksilme

⁴³ Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybâni, *Kitabu's-Sünne*, Riyad 1996, s. 311, 335, 351; İbn Mende, *Kitabu'l-İman*, c. 1, s. 311-318; Kâdî Ebu Ya'lâ, Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed, *Mesâilü'l-İman*, Riyad 1410, s. 421-429; İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam Takıyyeddin, *Mecmeu'l-Fetava*, Kahire 1997, c. 7, s. 257.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 134.

mümkün iken, islam'da ise istisna ve artma/eksilme mümkün değildir.⁴⁵ İmanı sadece kalbî bir tasdik olarak kabul ederek onda amele yer vermeyenlere göre ise öncelik islam'da olup, iman diğer esaslar gibi islam'ın esaslarından birisi, belki de en önemlisidir. İslam'ın üzerine kurulduğu beş esası açıklayan hadislerde iman, ibadetlerle birlikte islam'ın esaslardan birisi olarak kabul edilmiştir.⁴⁶

İman tanımı içerisine ameli dahil eden Selefiyye, islam'ı ikrar olarak tanımladığından iman ile islam'ı iki ayrı kavram olarak kabul eder. Ahmed b. Hanbel'e göre iman, islam'dan farklı bir şeydir. İslam söz iken, iman ameldir. O, bu görüşünü "Zina eden, mümin olarak zina etmez, hırsızlık yapan, mümin olarak hırsızlık yapmaz, içki içen, mümin olarak içki içmez." hadisi ile delillendirmektedir.⁴⁷

İman ve islam'ı tanımlayan Cibril hadisi, bu kavramların farklılığını savunanların en önemli argümanlarından. Hadis'e göre iman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, resullerine, ahiret gününe, hayır ve şerriyle kadere inanmak olarak; islam ise, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve resulü olduğuna şehadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek olarak tanımlanmıştır.⁴⁸ Rivayette, Cebrail'in iman ve islama yönelik sorularına verilen cevapların farklılık arz etmesi, söz konusu iki kavramın birbirinden farklı ıstılahlar olduğunu ortaya koymaktadır.

İman ile islam kavramının özdeşliğini savunanların bu düşüncelerine delil olarak ileri sürdükleri "Orada müminlerden kim varsa çıkardık. Zaten orada bir ev (halkın)dan başka Müslüman da bulamadık."⁴⁹ mealindeki ayet, İbn Teymiyye'ye göre, bu düşüncelerini desteklemekten uzaktır. Aksine mezkûr ayet iman ile islam kavramlarının farklılığını vurgulamaktadır. Zira Hz. Lut'un eşi görünüşte kocasının dinine bağlı olup onun tarafında yer alır gibi davranıyor idi ise de, aslında kabilesinin yanında ve onların dinine bağlı idi. Müminlerden olmadığı için şehirden çıkarılıp kurtulanlardan değildi. Yani "Orada müminlerden kim varsa çıkardık." ayetinin kapsamına girmiyordu. Ancak Müslüman bir aileye mensup olduğu için müteakip ayetteki "Zaten orada bir ev (halkın)dan başka Müslüman da bulamadık." ilahi ifadesindeki Müslüman olma vasfını taşımaktadır. Sonuç itibariyle ayet 'müslim' ile 'mümin'i birbirinden farklı göstermiştir.⁵⁰

İmam Eş'ari'ye göre iman, kalbî tasdiktir. İslam ise hükme boyun eğmek, emre tabi olmak ve teslim olmaktır. İslam, imandan daha geniş olup imanı kuşatmaktadır.⁵¹ Bu anlamda kişi her ne kadar Müslüman olsa da onun bu durumu bir tasdik sonucunu "teslim olma" olmayabilir. İtaat ederek boyun eğenin itaat ettiği şeyin doğruluğunu tasdik etmesi ya da etmemesi mümkündür. Kişinin

⁴⁵ Kâdî Ebu Ya'lâ, *Mesâilu'l-İman*, s. 428-429.

⁴⁶ Buhârî, *İman*, c. 1, s. 8; Müslim, *İman*, c. 1, s. 45.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Kitabu's-Sünne*, s. 342, 352.

⁴⁸ Buhârî, *İman*, c. 1, s. 18; Müslim, *İman*, c. 1, s. 36, 37; Tirmizi, *İman*, c. 5, s. 6-7; Nesâ'i, *İman*, c. 8, s. 97-103; İbn Mende, *Kitabu'l-İman*, c. 1, s. 118, 312.

⁴⁹ *Zâriyât* 51/35-36.

⁵⁰ İbn Teymiyye, *Mecmeu'l-Fetava*, c. 7, s. 291-292.

⁵¹ el-Eş'ari, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbane an Usûli'd-Diyâne*, Beyrut ty., s. 10.

İslam'ı kabul etmesi, tasdik ve iman ile olmasa da o kişi Müslim adını alır. İman ise daha özeldir ve zorunlu olarak İslam'ı kabul etmeyi gerektirir. Bunun için her mümin aynı zamanda müslimdir. Fakat her müslim, mümin değildir.⁵²

Bakıllani'ye göre İslam, teslim olmak ve itaat etmektir. İnsanın rabbinin emirlerini kabul ederek onlara uyması ve O'nun için yaptığı her taat fiili, İslamdır. Kalbî tasdik anlamındaki iman ise İslamın hasletlerinden sadece bir tanesidir. Ayetlerle de sabit olduğu üzere⁵³ iman, İslam değildir.⁵⁴

Râfizilere göre iman, Allah'ı, elçisini, imamı ve onlardan gelen her şeyi bilmek ve ikrar etmektir. Bunları bilen ve ikrar eden hem Müslüman hem de mümindir. Ancak ikrar etmekle birlikte haklarında bilgi sahibi olmayanlar Müslüman olmakla birlikte mümin değildirler.⁵⁵ Görüldüğü üzere iman ve İslam kavramlarının farklılığını benimseyen Rafizilerin, bu ayırımı temel kriterleri bilgi sahibi olmaktır. Ancak tasdik içermeyen bilginin iman olması mümkün değildir. Bilgi kişiyi imana sevk eden araçların başında gelmekle birlikte tek başına iman olamaz. Zira, Ehl-i kitap Hz. Peygamber'i kendi çocukları gibi bilmelerine rağmen⁵⁶, bu bilgileri onları tasdiğe sevk etmediği için iman sahibi olarak kabul edilmemişlerdir. Bu sebeple bilgiyi, mümin ile Müslüman arasındaki farkın dayanağı olarak kabul etmek doğru değildir.

İman ile İslam kavramlarının hem lügat açısından hem de muhteva açısından farklı olduğunu savunanlar bu kavramların kendi aralarında birbirlerine üstünlükleri noktasında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları imanın İslam'dan daha üstün ve kapsayıcı olduğunu savunurken, diğerlerine göre ise İslam, imandan daha üstündür.

2.1. İman, İslam'dan Üstündür

İmanın, İslam'dan üstünlüğü konusunda başlıca iki delil ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki, Hucurât 49/14 ayetinde iman iddiasında bulunan bedevilerin bu iddialarının reddedilerek İslam olduklarını ifade etmelerinin belirtilmesidir. Diğerisi ise Hz. Peygamberin bir uygulamasıdır. Sa'd b. Ebi Vakkas'ın (55/764) anlattığına göre Resulullah'a bir grup insan gelerek ganimetten pay istediler. O, birisi hariç gelenlerin hepsine verdi. Bunun üzerine Sa'd: "Ey Allah'ın Resülü! Onların hepsine verdin, sadece birini ayırdın. Allah'a yemin ederim ki o, mümindir." deyince Resulullah, "Hayır o Müslümandır.", cevabını verdi.⁵⁷ Bu hadiste mümin ganimette hak sahibi iken, Müslümanın aynı hakka sahip olmaması, imanın İslama üstünlüğünü açıkça göstermektedir.

⁵² el-Bâkılânî, Kâdî Ebu Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *Kitabu't-Temhidu'l-Evâil ve Telhisu'd-Delâil*, Beyrut 1987, s. 392.

⁵³ Hucurât 49/14.

⁵⁴ el-Bâkılânî, *et-Temhid*, s. 392.

⁵⁵ Eş'ari, *Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilâfu'l-Musallin*, Beyrut 1995, c. 1, s. 125.

⁵⁶ Bakara 2/146.

⁵⁷ Buhârî, *İman*, c. 1, s. 12; Müslim, *İman*, c. 1, s. 132; Nesâî, *İman*, c. 8, s. 103-104; İbn Ebi Şeybe, *Kitabu'l-İman*, s. 24; İbn Mende, *Kitabu'l-İman*, c. 1, s. 316.

İbni Teymiyye'ye göre Cibril hadisinde de belirtildiği üzere dinin ihsan, iman ve islam olmak üzere üç derecesi vardır. Bunların en yücesi ihsan, ortası iman, bidayette ise islam gelir. Her muhsin mümindir, fakat her mümin muhsin değildir. Aynı şekilde her mümin Müslüman iken, her Müslüman da mümin değildir. Bu anlamda iman, islam'dan daha yüksek ve şümüllü bir kavramdır. Zira islam, itaat fiilleri anlamına gelmektedir. İtaat fiilleri olarak amel, imana dahil olduğu için iman, islam'ı kapsamaktadır. İslam, imanın bir bölümüdür.⁵⁸

Başlangıçta genel anlamda imanın hakikatlerini bilmeden islamı kabul etme söz konusu olduğu için islama girme hususunda herkes eşit iken aynı durum iman için geçerli değildir. Zira iman umûmî, islam ise hususidir. İman bir daire olarak kabul edildiğinde, islam onun içerisinde daha küçük bir dairedir. Yani islam, iman'ın bir bölümüdür. İman; tasdik, ikrar ve ameldir. Bu sebeple itaat fiilleri anlamına gelen islam, imanın sadece ameli yönünü ifade eder.

İbni Teymiyye, semantik teorisinden yola çıkarak iman ve islam kavramlarının ayet ve hadislerde farklı anlamlarda kullanılmasını açıklamaya çalışır. Bu teoriye göre bir terimin tek başına mutlak kullanımı ile başka terimlerle bağlantılı bir şekilde kullanılmasında -kendileriyle kastedilen anlam bakımından-farklılıklar vardır. Benzer şekilde iman terimi de ayet ve hadislerde bazen tek başına,⁵⁹ bazen de islam⁶⁰ ve salih amellerle⁶¹ bağlantılı olarak kullanılmıştır. Bu kullanımların ilkinde yani iman, herhangi bir sınırlama olmaksızın mutlak bir şekilde kullanıldığında, kelime doğal ve en geniş anlamında anlaşılmalıdır. Bu kullanım tarzıyla iman tanımının içine islam ve salih amellerin tamamı girer. Bu anlamda iman, kalbî tasdikle birlikte bu tasdik gereklere uygun hareket etmeyi kapsamaktadır. İmanın şubelerine ilişkin hadisler,⁶² iman bu kullanımının en güzel örneğini teşkil etmektedir. İman ve islam birlikte kullanıldığında ise bu kavramların anlam sahası sınırlanmaktadır. Bu kullanımda iman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe kalben inanmak iken, islam zahirî ameller olarak; Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in risaletine şahadet, namaz, zekât, oruç ve hac'tır. "İslam zahirde, iman ise kalptedir."⁶³ hadisi bu ikinci tarz kullanımı açıklar mahiyettedir.⁶⁴ Sonuç itibarıyla İbn Teymiyye'ye göre tüm kullanım şekillerinde iman ve islam kavramları birbirinden farklı anlamlar taşımakla birlikte herhangi bir sınırlama olmaksızın kullanıldığında iman, islami kapsamaktadır.

Genel anlamda kullanıldığında kalbî tasdik, ikrar ve amel anlamına gelen iman, hem yeni dine teslim olmak anlamında hem de imanın zahirî tezahürü

⁵⁸ İbn Teymiyye, *Mecmeu'l-Fetava*, c. 7, s. 8.

⁵⁹ Ahzâb 33/35.

⁶⁰ Hucurât 49/14; Zâriyât 51/35-36.

⁶¹ Bakara 2/277.

⁶² 'İmân yetmiş küsur veya altmış küsur şubedir. Bunların efdali 'La ilahe illallah' demek, ednası ise yoldan zahmet verecek şeyi gidermektir. Hâyâ da imanun bir şubesidir'. Hadisin farklı varyantları için bak. Buhârî, *İman*, c.1, s. 8; Müslim, *İman*, c. 1, s. 63; Tirmizi, *İman*, c. 5, s. 10; İbn Mace, *Mukaddime*, c. 1, s. 22; Ebu Davud, *Sünnet*, c. 5, s. 56; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 414, 445; Nesai, *İman*, c. 8, s. 110.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 134.

⁶⁴ İbn Teymiyye, *Mecmeu'l-Fetava*, c. 7, s. 13-14, 103-105.

anlamında islamdan daha kapsamlı ve umumdur. Çünkü, iman olmaksızın islamın varlığı mümkündür. Fakat aksi durum söz konusu olamaz. Zira iman bulunduğu sürece bu imanin pratik boyutu olan islam da zorunlu olarak vardır. İmanın olduğu yerde islamın olmaması muhal ve çelişkidir.

2.2. İslam, İman'dan Üstündür

İmanın kalpte, islamın ise fiiliyatta olduğu inancı bu iki kavramın farklılığını savunan bir grubu, islam'ın daha üstün ve umumi olduğu düşüncesine sevk etmiştir. Kalbî olması nedeniyle sadece Allah tarafından bilinen iman, özelken; davranışlarla kendini gösteren islam ise daha geneldir. İmanı; marifet, ikrar ve amel olarak tanımlayan Hammad b. Zeyd, imana hususi, islam'a ise umumi bir içerik yükleyerek bu iki kavramın arasını ayırmaktadır. Bu durum rivayetlerde iç içe geçmiş iki daire ile anlatılmıştır. İslam geniş bir daire iken iman, bu dairenin içerisinde daha küçük bir dairedir. "Zani, mümin olarak zina etmez, hırsız, mümin olarak hırsızlık yapmaz, içki içen, mümin olarak içmez."⁶⁵ hadisi bu düşünceyi destekler mahiyette yorumlanmaktadır. Buna göre kişi bu fiilleri işlediği zaman iman dairesinden çıkararak islam dairesine geçiş yapmaktadır.⁶⁶

Eşari'ye göre islam, imandan daha geniş ve kapsamlı olduğu için ihtiva ettiği bütün esaslarıyla islam, iman değildir.⁶⁷ Yani islam, imana ilaveten başka şeyleri de ihtiva eder. Bakillani'ye göre islam, iradeyi terk, inkiyad ve teslim olma demektir. Yani kişinin Rabbine teslim olduğu ve emrine uygun olarak yerine getirdiği her taat islam'dır. Kalbî tasdik olan iman ise islam'ın yalnızca temel öğelerinden biridir. İman, islam'ın esaslarından birisi olduğu için islam, imanı ihtiva etmektedir.⁶⁸

İslam kavramı, imanı kapsadığı için her Müslüman zaruri olarak mümindir. Müslüman olmak için öncelikle mümin olmak gereklidir. Ancak her mümin zorunlu olarak Müslüman değildir. Müslüman olabilmek için imana ilave olarak başka özelliklerinde bulunması gerekir. Mesela ibadet görevlerini yerine getirmeksizin sadece inanan kişi mümin olmakla birlikte Müslüman sıfatına layık değildir.⁶⁹ Ancak bir anlamda iman, kalbin teslimiyeti demektir. Bu anlamdaki bir iman sahibi zahiri amellerde bulunmamış olsa bile kalbin fiilleriyle Allah'a itaat etmiş sayılacağından hem mümin hem de Müslümandır.

Gazzali'ye göre dinî terminolojide iman ve islam kavramlarının üç farklı şekilde kullanımı söz konusudur:

⁶⁵ Buhârî, *Mezâlim*, c. 3, s. 107, *Eşribe*, c. 6, s. 241, *Hudud*, c. 8, s. 13, 15; Müslim, *İman*, c. 1, s. 76-77; Tirmizi, *İman*, c. 5, s. 15; Darimi, *Eşribe*, c. 2, s. 439; Nesâî, *Eşribe*, c. 8, s. 313; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 317; c. 6, s. 139.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Kitabu's-Sünne*, s. 311, 342, 352.

⁶⁷ Eş'ari, *el-İbâne*, s. 10.

⁶⁸ Bakillâni, *et-Temhid*, s. 392.

⁶⁹ Izutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 80.

a. Aynı anlamı ifade etmek üzere eş anlamlı olarak kullanımı: “Orada müminlerden kim varsa çıkardık. Zaten orada bir ev (halkın)dan başka Müslüman da bulamadık.”⁷⁰ ve “Musa dedi ki: “Ey kavmim, eğer Allah’a inandıysanız, gerçekten Müslüman insanlar iseniz, O’na dayanın.”⁷¹ ayetlerinde iman ve islam kelimeleri aynı anlamı ifade etmektedirler.

b. Zıt anlamlı kullanımı: “Bedeviler, ‘İman ettik.’ dediler. De ki: “Siz iman etmediniz, fakat “İslam olduk” deyin. İman sizin kalplerinize henüz girmedir.”⁷² ayetinde imandan kalbî tasdik murat edildiği için, iman iddiasında bulunan bedevilere, zahirde teslim olmaları dikkate alınarak “teslimiyet gösterdik.” demeleri tavsiye edilmiştir.

c. Ayrı anlamları ifade etmek üzere iç içe (mütedâhil) kullanımı: Gazzali, bu tür kullanım için hadislerden delil getirmektedir. “Hz. Peygamber’e soruldu: “Hangi amel daha üstündür?” “İslam”, dedi. Sonra, “Hangi islam üstündür?” diye soruldu. “İman”, diye cevap verdi.” Burada iman ve islam kavramları farklı anlamlarda kullanılmakla birlikte islam, imanı kapsayacak şekilde kullanılmıştır.⁷³

Gazzali’ye göre bu üç farklı kullanımdan iman ve islam kavramlarının lügat anlamlarına en uygun seçenek üçüncüsü, yani islam’ın imanı kapsayacak şekilde kullanılmasıdır. Zira sözlük anlamı itibarıyla iman, sadece kalp ile yapılan tasdikten ibarettir. İslam ise inat ve yüz çevirmeyi terk ederek kalp, lisan ve amelle yani hem zahiri hem de batını olarak teslimiyet ve boyun eğmedir. İman hususi iken, bütün teslimiyet türlerini kapsaması bakımından islam, umûmidir. Ancak iman, islam’ın en şerefli cüzüdür. Buna göre kalbî tasdik anlamında iman mevcut ise bu tasdik meyvesi ve sonucu olarak teslimiyet yani islam da mevcuttur. Fakat teslimiyet olduğunda her zaman tasdik mevcut olmayabilir.⁷⁴

İman ve islam kavramlarının farklılığını kabul etmekle birlikte imanın sadece kalbî tasdik olarak kabul edilmesi ve amellerin imana dahil edilmemesi düşüncesi zorunlu olarak islamın imandan daha üstün olduğu ve imanı kapsadığı düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Çünkü iman sadece kalbin tasdiki iken İslam, hem batını hem de zahiri olarak teslimiyet demektir. Bu anlamda iman, islamın esaslarından bir tanesidir ve islamın imandan başka esasları da vardır. Ancak imansız itaat fiillerinin hiçbir anlamı olmayacağından İslam’ın üstünlüğü içerdiği imandan kaynaklanmaktadır. Allah katında gerçek Müslüman, amelsiz müminden daha üstündür. Diğer yandan dünya hayatında her Müslüman gerçek anlamda mümin olmayabilir. Münafıklar, görünüşte Müslüman olmakla birlikte gerçekte imandan çok küfre yakındırlar.

İleri sürülen deliller incelendiğinde bu yaklaşım farklılıklarının daha çok hadislerden kaynaklandığı görülmektedir. Kur’an’da imanın esas olduğunda şüphe

⁷⁰ Zâriyât 51/35-36.

⁷¹ Yûnus 10/84.

⁷² Hucurât 49/14.

⁷³ Gazzali, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsi, *İhyâu ‘ulûmi’ d-din*, Kahire ty., c. 1, s. 115-116; Murat Sülün, *Kur’an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, İstanbul 2005, s. 441.

⁷⁴ Gazzali, *İhyâ*, c. 1, s. 205.

yoktur. Kur'an'a göre her mümin, Müslüman iken her Müslüman, mümin olamayabilir.

Sonuç

İslam ve iman kavramlarının özdeş olup-olmaması meselesi, itikâdî mezhepler nezdinde önemli tartışma konularından birisini oluşturmaktadır. Mezkûr kavramların özdeşliğini savunanlar, kavram olarak farklı anlamları ihtiva ettiklerini kabul etmekle birlikte pratikte aynı şeye delalet ettiğini iddia etmektedirler. Yani bu iki kavram aynı şey olmamakla birlikte birbirinden çok farklı da değildir. Ancak birbirlerinden öyle ayrılmazlardır ki biri olmadan diğeri de olmaz. Onlar, bir şeyin içi ve dışı gibidir. Farklılığını savunanların temel argümanını ise ayet ve hadislerde bu iki kavramın farklı anlamlarda kullanılması oluşturmaktadır.

Konu hakkında itikâdî mezheplerin sahip oldukları farklı fikirlerin en önemli nedeni ayet ve hadislerde söz konusu kavramların farklı anlamlarda kullanılmış olmasıdır. Öncelikle yaklaşık yirmi üç yıl süren vahiy sürecinde yeni dini kabul edenlerin kabul gerekçeleri farklı farklı olmasına rağmen hepsi Müslüman olarak kabul edilmişlerdir. Müslüman topluluğu içerisinde çoğunlukla hakiki anlamda iman edenler olduğu gibi münafık olanlar ya da öldürülme korkusu, ganimet elde etme arzusu veya Medine dönemindeki gibi güçlü/zengin Müslüman toplumunun yanında olma gibi gerekçelerle teslim olanlar da bulunmaktadır. Risaletin Mekke ve Medine dönemlerinde Müslümanların sosyal, siyasi ve ekonomik durumlarının farklılık arzemesinin doğurduğu bu gerekçeler, kullanılan lafızlarla kastedilen anlamların farklılık arzemesini doğurmuştur. Bu süreçte iman ve islam kavramları bazen eş anlamlı, bazen zıt anlamlı, bazen de biri diğerini kapsayacak şekilde iç içe kullanılmıştır.

Konu hakkında yapılan tartışmalarda iman ve islam kavramlarının birlikte zikredildiği Hucurât 49/14 ayetine sıklıkla başvurulmaktadır. Bu kavramlardan ne murat edildiğinin sağlıklı bir şekilde ortaya konulabilmesinde ayetin sebab-i nuzûlü bize yol gösterici mahiyettedir. Ayet ganimet arzusuyla İslama giren Beni Esed b. Huzeyme kabilesi hakkında nazil olmuştur. Rivayet olduğuna göre bu kabile bir kıtlık senesinde yardım beklentisiyle Medine'ye gelerek iman ettiklerini ifade etmişlerdir. Ancak, henüz kalplerinde iman gerçekleşmediği gerekçesiyle "İman ettik." ifadesinden men edilerek, "İslam olduk.", yani "Muharebeyi terk ederek silm'e girdik." demeleri tavsiye edilmiştir. Çünkü iman, yalnız dil ile ikrardan ibaret değil, yürekten sevgi ile bağlılık ve itminana yakın tasdiktir.⁷⁵ Sebeb-i nuzûlde de görüldüğü üzere söz konusu olayda iman gerçekleşmemiş, ancak yeni dinin otoritesini kabul etme anlamında islam'a girme meydana gelmiştir.

⁷⁵ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, c. 6, s. 4482; Sebeb-i nuzûl için bak. Razi, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin, *Tefsiru'l-Kebir*, Beyrut 2008, c. 10, s. 115.

Kur'an'da islam, kişinin kendisini Allah'a teslim etmesi ve O'na gönülden itaat etmesi anlamında⁷⁶ kullanıldığı gibi gönülden değil sadece sözde itaat anlamında⁷⁷ da kullanılmıştır. Birinci anlamda islam; iman ve ihlase eşit iken ikinci anlamda imandan farklıdır. İkinci anlamda iman, kalp ile tasdik; islam ise sözde itaatin dil ile ikrarından ibarettir.⁷⁸ İman, İslam'ı gerektirdiği halde islam, imanı gerektirmez. Aksi takdirde her Müslüman görünen zorunlu olarak mümin olmalıdır. Bu durumda münafıklığı izah etmek imkansızlaşır. Halbuki mümin aynı zamanda gerçek bir müslümandır. Onun sahtesi ya da münafığı olmaz. Fakat Müslüman, kalben inanan gerçek bir mümin olabileceği gibi kalbinde iman bulunmamakla birlikte ikrarda bulunan bir münafıkta olabilir. Kur'an'a göre gerçek iyilik yüzlerin doğu ve batıya çevirilmesi değildir. Gerçek iyilik, imanla birlikte itaat fiillerinin ifâsındadır.⁷⁹

Ayet ve hadislerde iman ve islam kavramları çok farklı şekillerde kullanılmakla birlikte genel anlamda kendilerine mümin ve Müslüman ismi verilenlerin sahip olmaları gereken nosyonda bir benzerlik ve aynılık görmek mümkündür. Mümin ya da müslim vasıflarından hangisini kullanırsak kullanalım bu sıfatla tavsif edilen kişinin temel niteliği; kalben, lisanen ve fiilen kendisini Allah'a, O'nun emir ve yasaklarına teslim etmiş olmasıdır. Amellerin imana dahil edilmemesi bu konuda ayırıcı etken olmamalıdır. Zira, ameller imana dahil edilmemiş olsa bile aralarında zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisi mevcuttur. Ancak bu durum gerçek anlamda mümin ve Müslüman için söz konusudur. İman sahibi olmaksızın iman iddiasında bulunanın durumu bu genel anlamın istisnasıdır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybâni (ö.241/902), *Müsned*, İstanbul 1992.

-----, *Kitabu's-Sünne*, thk.: Muhammed b. Said b. Salim el-Kahtâni, Riyad 1416/1996.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 2011.

el-Bâkılânî, Kâdî Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib, (ö.403/1013), *Kitabu Temhidu'l - Evâil ve Telhisu'd - Delâil*, thk.: İmadüddin Ahmed Haydar, Beyrut 1987.

el-Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö.256/870), *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1992.

⁷⁶ Bakara 2/131.

⁷⁷ Hucurât 49/14.

⁷⁸ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989, c. 8, s. 536.

⁷⁹ Bakara 2/177.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerif (ö.816/1413), *Kitâbu't-Ta'rifât*, Beyrut 1985.

ed-Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah Abdurrahman (ö.255/868), *es-Sünen*, İstanbul 1992.

Ebu Hanife, Nu'man b. Sabit (ö.150/767), *el-Âlim ve'l-Müte'allim*, (Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde ss. 11-42), İstanbul 1992.

-----, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, (Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde ss. 43-67), İstanbul 1992.

-----, *el-Fıkhu'l-Ekber*, (Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde ss. 69-77), İstanbul 1992.

el-Eş'âri, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (ö.324/935), *Makalâtu'l-İslamiyyin ve İhtilâfu'l-Musâllîn*, thk.: M. Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut 1995.

----- *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Beyrut, ty.

Fazlur Rahman, (ö.1988), *Allah'ın Elçisi ve Mesajı - Makaleler I*, çev.: Adil Çiftçi, Ankara 1997.

el-Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsi (ö.505/1111), *İhyâu 'ulûmi'd-din*, Kahire ts.

el-Halîmî, Hüseyin b. Hasen (ö.413/412), *Kitâbu'l-Minhâc fî Şu'abi'l-Îmân*, thk.: Halîmî Muhammed Fude, Beyrut 1979.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed (ö.456/1064), *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, Beyrut, ty.

İbn Manzûr, Cemaleddin Ebu'l-Fazl el-İfrîkî (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1997.

İbn Mende, Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya (ö.395/1004), *Kitabu'l-İman*, thk.: Ali b. Muhammed Nasır el-Fakihi, Beyrut 1987.

İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalim b. Abdüsselam Takıyyeddin (ö.728/1327) *Mecmûat 'ul-Fetavâ*, Daru'l-Vefa, 1997.

Izutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (çev. Selahaddin Ayaz), Pınar Yay. İstanbul 2005.

Kâdî Abdülcabbâr, Abdullah b. Ahmed Ebu'l-Huseyn (415/1020) *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk.: Abdülkerim Osman, Kahire, 1416/1996.

Kâdî Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed (ö.458/1066), *Mesâilu'l-İman*, thk.: Suud b.Abdülaziz el-Halef, Riyad 1410.

Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*, Ankara 2002.

El-Mağnisavi, Ebu'l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed Hanefi, *Şerhu Fıkh-ı Ekber*, İstanbul 2007.

el-Mâturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö.333/944), *Kitabu't-Tevhid*, nşr.: Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, Dar Sader, Beyrut 2010.

-----, *Te'vilatu'l-Kur'an*, (İlmi Kontrol: Bekir Topaloğlu), I-XVII Mizan Yayınevi, İstanbul 2005-2010.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac (ö.261/875), *Sahih*, İstanbul 1992.

en-Nesâi, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali b. Bahr (ö.303/915), *Sünen*, İstanbul 1992.

en-Nesefi, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (ö.508/1114), *Tabsıratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, thk.: H.Atay-Ş.Ali Düzgün, Ankara 2003.

er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin (ö.606/1209), *et-Tefsiru'l-Kebir*, Beyrut 2008.

Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul'ün Rolü*, İstanbul 1994.

Sülün, Murat, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, İstanbul 2005.

et-Taftazâni, Mesud b. Ömer b. Abdullah (ö.793/1390), *Şerhu Akaidi Nesefi*, Kahire 1988.

et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (ö.297/909), *Sünen*, İstanbul 1992.

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979.